

УДК 1/159.922
DOI: 10.21847/1728-9343.2017.2(148).102813

РАЙХЕРТ КОСТЯНТИН,
кандидат філософських наук, доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОГЛЯД КОНЦЕПЦІЇ СВІДОМОСТІ ДЖУЛІАНА ДЖЕЙНСА

У статті подано критичний аналіз концепції свідомості американського психолога Джуліана Джейнса. Автор доводить, що запропонована Дж. Джейнсом у 1976 році гіпотеза походження свідомості - так званий "бікамералізм", або "філософія двокамерності", - є комбінацією чотирьох гіпотез: 1) свідомість ґрунтується на природній мові; 2) двокамерний розум, що еволюційно й історично передує свідомості; 3) розпад двокамерного розуму та, як наслідок, виникнення свідомості; 4) півкулі головного мозку як носії двокамерного розуму.

Ключові слова: метафора; природна мова; психологія; свідомість; філософія свідомості.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Популярний американський телесеріал *Westworld* (перший сезон вийшов у 2016 році) увів у сучасну поп-культуру концепцію (скоріше гіпотезу) походження свідомості, запропоновану в 1976 році американським психологом Джуліаном Джейнсом (1920-1997): так званий "бікамералізм", або "філософію двокамерності". Ставлення до гіпотези Дж. Джейнса в сучасній науці та філософії досить суперечливе: ця гіпотеза має як прибічників (найвідоміший її прибічник - Деніел Деннет), так і опонентів (найвідоміший її опонент - Джон Серль) - подробиці можна знайти в огляді "Двокамерний розум" 30 років потому: критична переоцінка гіпотези Джуліана Джейнса" [2] італійських неврологів Андреа Еудженіо Каванні та Франческо Монако, італійського класичного філолога Федеріко Чинті й англійського невролога Майкла Тримбла.

На думку критиків гіпотези Дж. Джейнса, американських неврологів Газі Асаада та Брюса Шапіро, "гіпотеза Джуліана Джейнса робить цікавим читання та стимулює розмірковування сприйнятливою читача" [3, р. 696] - і це дійсно так. Наприклад, 2012 року вийшла стаття російського філософа Н. А. Подзолкової та російського математика Є. Л. Шершньова під назвою "Бікамеральний розум і платонівська трансформація свідомості", у якій показується, що "філософія Платона - це варіант якісно іншого мислення (не бікамерального), котре ми досі не засвоїли в повній мірі" [1, с. 279].

Так чи інакше, запропонована Дж. Джейнсом гіпотеза заслуговує на увагу як оригінальна філософська концепція свідомості, яка пояснює, що таке свідомість і визначає можливі причини її виникнення.

Мета цього дослідження - критично оглянути концепцію свідомості Джуліана Джейнса.

Виклад основного матеріалу. Концепція Дж. Джейнса викладена в його праці *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind* ("Походження свідомості під час розпаду двокамерного розуму") [7], уперше виданій у 1976 році. Короткий виклад концепції можна знайти в статті Дж. Джейнса *Consciousness and the Voices of the Mind* ("Свідомість і голоси розуму") [6].

Згідно з цією концепцією, колись людський розум

мав такий стан, у якому когнітивні функції були розділені між частинами мозку - "тією, що говорить" і "тією, що слухає" (або "тією, що слухається"). Вона отримала метафоричну назву "двокамерний розум" (*bicameral mind*). Насправді гіпотеза Дж. Джейнса - це комбінація чотирьох гіпотез.

Гіпотеза 1. "Свідомість ґрунтується на природній мові" [7, р. 447]. При цьому "свідомість - це не вся мова, але вона породжується та береться нею (мовою - прим. моя, К. Р.). <...> Свідомість є вбудованою в мову, тому дітям легко її навчитися. Загальне правило провіщає: свідомість не має жодної операції, яка б не мала місця спочатку в поведінці" [7, р. 449]. Визнання того факту, що свідомість ґрунтується на природній мові, веде до виокремлення двох низок характеристик свідомості.

Перша низка - це низка негативних характеристик, а саме: те, чим свідомість не є:

1. "Свідомість - це не весь інтелект (*mentality*)" [6, р. 129], тому що "є багато речей, які нервова система робить для нас автоматично" [Там само], наприклад, хода, сидіння, сприйняття тощо.

2. "Свідомість не копіює досвід" [Там само, р. 130]. Дж. Джейнс пояснює це так: "У досвіді ми набуваємо успішних картин світу, вставляємо їх (*immerse*) у те, що опрацьовує рефлексію, та спостерігаємо, як поняття, спогади й усе наше інтелектуальне оснащення (*all our mental furnishings*) народжується на світ" [Там само].

3. "Свідомість не необхідна для навчання" [Там само]. Тут достатньо згадати про автоматичне вироблення рефлексів, як це показано, наприклад, у дослідках фізіолога І. П. Павлова.

4. Свідомість не необхідна для мислення чи міркування [Там само, р. 131], наприклад, коли робиш просте судження про вагу речі [Там само, р. 131].

5. "Феноменальне місцезнаходження (*phenomenal location*) свідомості довільне" та "функціональне" [Там само]. Це означає, що немає в нашому мозку, у нашій голові конкретного місця, де розташована наша свідомість.

Друга низка характеристик - це позитивні характеристики, те, чим свідомість є:

1. Свідомість - це "функціональний простір нашої свідомості, чи розумовий простір (*Mind-space*). Розумо-

вий простір я розглядаю як первинну характеристику (*feature*) свідомості. Це - простір, який ви передвибірково (*preoptimally*) "самоспостерігаєте" (*'introspecting on'*) чи "бачите" (*'seeing'*) в цей самий момент" [7, р. 450]. Розумовий простір Дж. Джейнс розуміє як суб'єктивний свідомий розум. "Суб'єктивний свідомий розум (*subjective conscious mind*) - це аналог того, що ми називаємо "реальним світом" (*the real world*). Він будується на словникової або лексичній сфері (*a vocabulary or lexical field*), чий терміни є метафорами або аналогами поведінки у фізичному світі. Його реальність така сама, як реальність математики. Він дозволяє скорочувати процеси поведінки (*to short-cut behavioral processes*) й ухвалювати більш адекватні рішення. Як математика, він скоріше оператор, ніж річ або сховище. І він тісно пов'язаний із волею та рішенням" [6, р. 132].

Важливо зауважити, що за Дж. Джейнсом функціональний розумовий простір, який є суб'єктивним свідомим розумом, тісно пов'язаний із метафорами. Це спонукає самого Дж. Джейнса створити власну концепцію метафори, яка надалі не стала такою відомою, як його бікамералізм і, за невеликим винятком, не розроблялася іншими дослідниками. Невеликим винятком є американський психолог Стенлі Е. Мулаїк, який намагався синтезувати концепцію метафори Дж. Джейнса з прямим реалізмом американського психолога Джеймса Джерома Гібсона та британського психолога Джорджа Баттерворта [9].

Стисло суть концепції метафори, яку запропонував Дж. Джейнс, полягає в такому: "Кожна метафора містить, щонайменше, два терміни - річ, яку ми намагаємося виразити словами, *те, що метафоризується (metaphrand)*, та термін, створений структуруванням (*a struction*) цього, *те, що метафоризує (metaphier)*" [6, р. 132]. Свої неологізми, "те, що метафоризується" (*metaphrand*), та "те, що метафоризує" (*metaphier*), Дж. Джейнс вигадав за аналогією зі словами "множинне" (*multipland*) та "множник" (*multiplier*) у зв'язку зі згаданою вище аналогією розумового простору з математикою. Проте ми припускаємо, що тут також доречно може бути аналогія із семіотичними термінами (розробленими ще в семіології Фердинанда де Соссюра [10]) - "означником" (*signifier*) і "означуваним" (*signified*): перший термін позначає в знаку те, що доступно сприйняттю, а другий - це поняття, концепт. З позиції семіотики те, що метафоризується, - це аналог означуваного, а те, що метафоризує, - це аналог означника.

Для того щоб пояснити, як працює метафора, Дж. Джейнс наводить такий приклад, принагідно вводючи ще два нових терміни (неологізми): "У якості найбільш придатного прикладу припустимо, що людина, ще в ті часи, коли формувався її інтелектуальний словник (*mental vocabulary*), намагалася розв'язати якусь проблему чи навчитися виконувати якусь завдання. Щоб виразити свій успіх, вона могла вигукнути (своєю мовою): "Ага! Я "бачу" розв'язання". "Бачу" - це те, що метафоризує, яке взяли з фізичної поведінки у фізичному світі, яке застосоване до цього інтелектуального явища, яке по-іншому виразити не можна (*mental occurrence*), тому, що воно метафоризується. Проте ті, що метафоризують, зазвичай мають асоціації, які називаються "ті, що перефразовують" (*paraphiers*), котрі проєктують назад у тих, що метафоризуються, те, що називають "ті, що перефразовуються" (*paraphrands*), та, дійсно, створюють нові сутності (*new entities*). Слово "бачу" має асоціацію з баченням у фізичному світі та, тому, у просторі - і цей простір у такому разі стає тим, що

перефразовується, як те, що об'єднує з тією удаваною інтелектуальною подією (*inferred mental event*), яка називається "те, що метафоризується" [6, р. 132]. Запропонований Дж. Джейнсом приклад показує, що метафора - це інтелектуальна (розумова) дія, яка виражається в словесній формі перефразування. Можна припустити, що метафора - це аналог концептуалізації, що в подальшому в інших дослідженнях може дозволити зіставити концепцію метафори Дж. Джейнса з концепцією концептуальної (когнітивної) метафори [8] американського когнітивного лінгвіста Джорджа Лакоффа, американського когнітивного філософа Марка Джонсона та з концепцією концептуальної інтеграції (концептуального змішування) [4] французького когнітивного лінгвіста Жюльєн Фоконьє й американського когнітивного лінгвіста Марка Тернера.

2. "Свідомість - це аналог "Я", яке розповідається у функціональному розумовому просторі (*'I' narrating in a functional mind-space*)" [7, р. 450]. Існують різні режими свідомого розповідання (*the different modes of conscious narratization*): "вербальний (*verbal*) (ведення уявних розмов із самим собою - напевно найбільш поширений режим), перцепційний (*perceptual*) (уявні сцени (*imagining scenes*)), поведінковий (*behavioral*) (уявлення себе як того, хто щось робить), фізіологічний (*physiological*) (спостереження нашого стомлення чи дискомфорту чи апетиту) чи музичний (уявлення музики)" [Там само, р. 452].

3. Свідомість - це концентрація (*concentration*), "яка є аналогом сенсорної уваги (*sensory attention*)" [Там само, р. 451].

4. Свідомість - це заглушення (*suppression*), "за допомогою якого ми припиняємо бути свідомими: думки, що дратують, поведінковий аналог огиди, незадоволення чи просте відвертання від подразників у фізичному світі" [Там само].

5. Свідомість - це несуперечність (*consilience*) (вона ж: погодження (*conciliation*) чи сполучення (*compatibilization*)), "інтелектуальні процеси (*mental processes*), які роблять речі сполучуваними (*compatible*) одна з одною" [Там само].

Гіпотеза 2. Двокамерний розум (*Bicameral mind*). Ця гіпотеза ґрунтується на тому, що нормальні люди час від часу чують слухові галюцинації. Для Дж. Джейнса це є чіткою вказівкою на те, "що є генетична основа для того роду галюцинацій в усіх нас і що вона, вірогідно, розвинулася в людському геномі за часів пізнього плейстоцену, згодом ставши основою для двокамерного розуму" [Там само, р. 452-453]. Іншими словами: гіпотеза двокамерного розуму передбачає, що попереду свідомості йшов інший інтелект (*mentality*), який ґрунтувався на слухових (вербальних) галюцинаціях (*verbal hallucinations*) [Там само, р. 452].

Гіпотеза 3. Даткування (*the dating*). Згідно з цією гіпотезою свідомість виникла "лише після розпаду (*the breakdown*) двокамерного розуму" [Там само, р. 453]. Сама ця гіпотеза має слабку та сильну версію. Слабка версія полягає в тому, що свідомість, як те, що ґрунтується на природній мові, виникла разом із природною мовою, можливо, за 12000 років до нашої ери. Дж. Джейнс вважає цю версію слабкою через те, що вона не дозволяє пояснити походження слухових галюцинацій і пов'язати її з гіпотезою двокамерного розуму (якщо свідомість виникає одночасно з природною мовою, то вже не можна говорити про двокамерний розум). Сильна версія полягає в тому, що свідомість, яка ґрунтується на природній мові, виникає після розпаду двокамер-

ного розуму, наприклад, у 1200 році до нашої ери в Месопотамії. Важливо, що "датування може відрізнитися залежно від частини світу" [Там само, р. 453].

Так чи інакше, сильна версія Гіпотези 3 дозволяє робити різноманітні припущення та пояснення. Наприклад, як указують Н. А. Подзолкова й Є. Л. Шершньов [1, с. 278], виникнення в результаті розпаду двокамерного розуму свідомості припадає на так звану "вісь світового часу" (*Achsenzeit*) - позначений німецьким філософом Карлом Ясперсом період в історії людства, під час якого на зміну міфологічному мисленню прийшло філософське чи раціональне мислення [5]. Сам К. Ясперс датує цей період 800-200 роками до нашої ери. Чи ось ще приклад: із праць Платона відомо, що Сократ чув голос якогось Даймона - цей момент цілком можна пояснити тим, що Сократ не мав як такої свідомості, ще не відбувся розпад двокамерного розуму. Можна піти ще далі та припустити, що світ ідей Платона - це теж породження двокамерного розуму, лише тут ідеї є швидше зоровими галюцинаціями, ніж слуховими. За допомогою гіпотези двокамерного розуму можна навіть спробувати пояснити, чому треба було слухати Логос за Гераклітом. Можна також спробувати за допомогою гіпотези двокамерного розуму пояснити, чому в анімізмі людина вірить в існування в її тілі двійника, майбутнього аналогу душі. Такого роду припущень і здогадок на тлі історичного матеріалу можна будувати дуже багато, тим самим перетворюючи гіпотезу двокамерного розуму на універсальну пояснювальну гіпотезу (чи навіть теорію).

Гіпотеза 4. Подвійний мозок (*the double brain*) [7, р. 454-456]. Ця гіпотеза виходить із того факту, що людський мозок складається з двох півкуль (правої та лівої) кінцевого (великого) мозку. Права півкуля кінцевого мозку відповідає за опрацювання невербальної інформації, просторову орієнтацію, метафори, уяву, емоції, секс тощо. Ліва півкуля кінцевого мозку відповідає за мовні навички, контроль мовлення, здатність до читання та писання, запам'ятовування фактів, імені, дат і написання їх, за логіку, математику тощо. Найявністю двох півкуль кінцевого мозку дозволяє Дж. Джейнс припустити, що ще до виникнення у людини свідомості, тобто розпаду двокамерного розуму, переживання та спогади правої півкулі мозку транслювалися в ліву півкулю мозку через слухові галюцинації внаслідок того, що кожна половина нормального людського мозку постійно єднається з іншою через мозолисте тіло (*corpus callosum*), сплетіння нервових волокон у головному мозку. За Дж. Джейнсом, сказане не означає, що дві півкулі були повністю відрізані одна від одної, проте означає, що до виникнення свідомості людський розум був такого роду несвідомою структурою, у рамках якої вольовий акт, всупереч новим стимулам, передавався через мовний контрольний механізм і переживався як слухова вербальна галюцинація. За такої структури розум не був здатен мислити й артикулювати свої думки, їхній зміст за допомогою метарефлексії (чи саморефлексії), реагувати без чіткого їх усвідомлення.

Цікаво, що Дж. Джейнс не дає біологічного пояснення, чому відбувся розпад двокамерного розуму. Можна лише припускати, що або відбулася поступова якісна зміна в мозолистому тілі, яка потім закріпилася в геномі людини, або ж відбулася корисна мутація того ж самого мозолистого тіла, яка також закріпилася в геномі людини. У будь-якому разі це може бути предметом інших досліджень, пов'язаних із гіпотезою Дж. Джейнса.

Резюмуючи все, що було сказано вище, необхідно відзначити:

1. Гіпотеза походження свідомості, запропонована Дж. Джейнсом, є комбінацією чотирьох гіпотез.

2. Згідно з першою гіпотезою, свідомість мислиться як те, що ґрунтується на природній мові та є функціональним розумовим простором, що є суб'єктивним свідомим розумом, який побудований на метафорах. Для пояснення того, що таке метафора, Дж. Джейнс створює власну концепцію метафори, за якою метафора - це інтелектуальна дія, яка словесно виражається в перефразуванні та складається з двох елементів: того, що метафоризує, та того, що метафоризується. Крім того, за Дж. Джейнсом, свідомість має такі ознаки: "Я"; концентрацію; заглушення; несуперечність.

3. Відповідно до другої гіпотези інший інтелект (так званий "двокамерний розум") історично й еволюційно переедує свідомості; сам цей інтелект ґрунтується на слухових (вербальних) галюцинаціях.

4. Згідно з третьою гіпотезою, близько 1200 року до нашої ери відбувся розпад двокамерного розуму, унаслідок якого виникла свідомість.

5. За четвертою гіпотезою, двокамерний розум став наслідком так званого "подвійного мозку", стану головного мозку, в якому переживання та спогади правої півкулі мозку транслювалися в ліву півкулю мозку через слухові галюцинації через те, що кожна половина нормального людського мозку постійно єднається з іншою через мозолисте тіло. Через поки що не з'ясовані обставини, зміни, що відбулися в мозолистому тілі, могли спричинити розпад двокамерного розуму та виникнення свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подзолкова Н. А. Бикамеральный разум и платоновская трансформация сознания / Н. А. Подзолкова, Е. Л. Шершнёв // Мир науки, культуры, образования. - 2012. - № 1 (32). - С. 277-279.
2. Cavanna A. E. The "bicameral mind" 30 years on: a critical reappraisal of Julian Jaynes' hypothesis / Andrea Eugenio Cavanna, Federico Cinti, Francesco Monaco, Michael Trimble // Functional Neurology. - 2007. - № 1 (22). - P. 10-15.
3. Asaad G. Drs. Asaad and Shapiro Reply / G. Asaad, B. Shapiro // American Journal of Psychiatry. - 1987. - Vol. 144. - № 5. - P. 696. DOI: 10.1176/ajp.144.5.696-c
4. Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / Gilles Fauconnier, Mark Turner. - New York : Basic Books, 2003. - 464 p.
5. Jaspers K. The Origin and Goal of History / Karl Jaspers ; [transl. M. Bullock]. - New Haven : Yale University Press, 1953. - 294 p.
6. Jaynes J. Consciousness and the Voices of the Mind / Julian Jaynes // Canadian Psychology. - 1986. - № 2. - P. 128-148. DOI: 10.1037/h0080053.
7. Jaynes J. The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind / Julian Jaynes. - Boston; New York : A Mariner Book, 2000. - 492 p.
8. Lakoff G. Metaphors We Live By / George Lakoff, Mark Johnson. - Chicago : University of Chicago Press, 2003. - 256 p. DOI: 10.7208/chicago/9780226470993.001.0001.
9. Mulaik S. A. The Metaphoric Origins of Objectivity, Subjectivity, and Consciousness in the Direct Perception of Reality / Stanley A. Mulaik // Philosophy of Science. - 1995. - № 2. - Pp. 283-303. DOI: 10.1086/289857.
10. Saussure F. de. Course of General Linguistics / Ferdinand de Saussure ; [transl. W. Baskin]. - New York : Columbia University Press, 2011. - 277 p.

Райхерт Константин,

кандидат философских наук, доцент,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОБЗОР КОНЦЕПЦИИ СОЗНАНИЯ ДЖУЛИАНА ДЖЕЙНСА

В статье представлен критический анализ концепции сознания американского психолога Джулиана Джейнса. Автор доказывает, что предложенная Дж. Джейнсом в 1976 году гипотеза происхождения сознания - так называемый "бикамерализм", или "философия двокамерности", - является комбинацией четырех гипотез: 1) сознание основано на естественном языке; 2) двухкамерный разум, который эволюционно и исторически предшествует сознанию; 3) распад двухкамерного разума и, как результат, возникновение сознания; 4) полущария головного мозга как носители двухкамерного разума.

Ключевые слова: естественный язык; метафора; психология; сознание; философия сознания.

Rayhert Konstantin,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate professor,

Odessa I. I. Mechnikov National University

THE REVIEW OF JULIAN JAYNES' CONCEPTION OF CONSCIOUSNESS

The study reviews the Julian Jaynes' hypothesis that explains the origins of consciousness; it is so called "Bicameralism" or "Philosophy of bicamerality". The hypothesis is a combination of four hypotheses. According to the first hypothesis consciousness is considered as that what is based on natural language and is a functional mind-space, that is, a subjective conscious mind based on metaphors. For the explanation of a metaphor Julian Jaynes created his own conception of metaphor within the framework of which a metaphor is considered as a mental action expressed in words through a paraphrasing and consists of two elements - metaphier and metaphrand. Moreover, consciousness has the following characteristics: 'I', concentration, suppression, and consilience. According the second hypothesis the other mentality (the bicameral mind) preceded consciousness in evolution and history. The bicameral mind is based on auditory verbal hallucinations. According the third hypothesis about 1200 BC there was a breakdown of the human being bicameral mind that caused the origination of human being consciousness. Under the fourth hypothesis the bicameral mind was resulted by the double brain, a state of cerebrum by which experiences and memoirs of the right cerebral hemisphere were transmitted into the left cerebral hemisphere by the means of auditory verbal hallucinations because each normal cerebral hemisphere was constantly communicated with another one through corpus callosum. In view of the fact that some changes within corpus callosum were occurred the breakdown of the bicameral mind and the origination of consciousness came to pass.

Key words: consciousness; metaphor; natural language; philosophy of mind; psychology.

REFERENCES

1. Podzolkova, N. A. & Shershnev, E. L. (2012). The Bicameral Mind and the Platonic Transformation of Consciousness. *The World of Science, Culture, Education*. № 1(32), pp. 277-279 (rus).
2. Cavanna, A. E. & Cinti, F. & Monaco, F. & Trimble, M. (2007). The "Bicameral Mind" 30 Years on: a Critical Reappraisal of Julian Jaynes' Hypothesis. *Functional Neurology*. № 1(22), pp. 10-15.
3. Asaad, G. & Shapiro, B. (1987). Drs. Asaad and Shapiro Reply. *American Journal of Psychiatry*. Vol. 144. № 5, p. 696. DOI: 10.1176/ajp.144.5.696-c
4. Fauconnier, G. & Turner, M. (2003). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books, New York.
5. Jaspers, K. (1953). *The Origin and Goal of History*. Yale University Press, New Haven.
6. Jaynes, J. (1986). Consciousness and the Voices of the Mind. *Canadian Psychology*. № 2, pp. 128-148. DOI: 10.1037/h0080053.
7. Jaynes, J. (2000). *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. A Mariner Book, Boston; New York.
8. Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago. DOI: 10.7208/chicago/9780226470993.001.0001.
9. Mulaik, S. A. (1995). The Metaphoric Origins of Objectivity, Subjectivity, and Consciousness in the Direct Perception of Reality. *Philosophy of Science*. № 2, pp. 283-303. DOI: 10.1086/289857.
10. Saussure F., de. (2011). *Course of General Linguistics*, Columbia University Press, New York.

© Райхерт Костянтин

Надійшла до редакції 24.03.2017